

Навчально-методичне забезпечення єврейського шкільництва на Волині в другій половині XIX – на початку XX століття.

Побудова кожної системи починається із визначення її мети. На вигнанні, у діаспорі єврейське шкільництво особливо яскраво виявляє свою спрямованість на збереження народу, його традиції, його способу життя, його способу мислення. Ця риса повинна зберігатися і сьогодні. Великий педагогічний принцип був сформульований ще тисячоліття назад в одній із притч Соломона мудрого: «Виховуй юнака згідно з вдачею його». Вчитель, здатний визначити шлях, що їм спрямовується розвиток дитини, розвиваючись відповідно до своїх схильностей, досягає успіхів. Важливою особливістю єврейської освіти є не просто орієнтація на виховання людини високих моральних якостей, а й на прищеплювання їй навичок нормативної поведінки.

Ще в давні часи на території Волинської губернії крім українців проживали польська, єврейська, російська, німецька і чеська меншини. Житомир був одним з найкрупніших центрів єврейського культурного життя: тут працювала легендарна єврейська друкарня, відкрите рабинське училище, перетворене пізніше в єврейський вчительський інститут, засновано перше в Росії єврейське ремісниче училище. Єврейська громада всіляко підтримувала прагнення дітей до здобуття всебічної освіти. Цьому сприяли і Волинські громадські товариства.

Як зазначають історики-краєзнавці (О. Іващенко, М. Лутай, Ю. Поліщук, Н. Рудницькі), хедер на Волині був надзвичайно важливим у системі традиційної єврейської освіти, де не було місця ні світським предметам, ні професійному навчанні.

Мета нашого дослідження – охарактеризувати особливості навчально-методичного забезпечення єврейського шкільництва на Волині в другій половині XIX – на початку XX століття.

Відповідно до мети дослідження були виділені наступні завдання:

1. дослідити історичний аспект і сучасний стан проблеми, що розглядається у психолого-педагогічній теорії;
2. проаналізувати основні поняття досліджуваної проблеми, довести їх взаємозалежність;
3. вивчити архівні документи в галузі єврейського шкільництва на Волині.

Для культурного розвитку євреїв Волинської губернії надзвичайно важливе значення мала система початкових шкіл релігійних громад, яка створилася та започаткувалася у ХІХ – на початку ХХ століття. Життя пересічного волинського єврея обмежувалося домівкою, синагогою й базаром. Рідна оселя з її патріархальними традиціями багато важила для іудея, оскільки саме в сім'ї спільними зусиллями батьків і дітей підтримувалися традиції іудаїзму. Однією з них було – з раннього віку вчити хлопчиків івриту та знайомити їх з Біблією. Тому кожна родина вважала за обов'язок дати сину хоча б початкову освіту на рідній мові. Таким чином на Волині утворилася система початкової освіти, яка складалася з традиційних (хедери, талмуд-тори, ієшиботи), приватних і державних навчальних закладів.

Розпочиналося навчання з ознайомлення дітей з абеткою та назвами літер. Оволодіння грамотою на івриті було надто складною справою для дитячого розуміння, оскільки в домашньому спілкуванні діти послуговувались мовою ідиш. З метою полегшення цього процесу вчителем використовували спеціальні листки для наочності. Вивчивши букви, учень вчив слова і починав читати молитви. Оскільки не було букварів та збірників спеціальних текстів, замість підручника використовували молитовник. Письму також не вчили. Батьки, які бажали, щоб їхні діти навчилися писати, домовлялися з вчителями про додаткові уроки за відповідною платою.

Після оволодіння навичками читання учні переходили до вивчення Тори. Кожного тижня вивчався розділ Тори, який у наступний Шаббат повинен був читатися у синагозі. Учні, особливо початківці, не могли засвоїти весь розділ

за 6 днів, проте розпочинали вивчення наступного [1:59-69]. Саме вивчення Тори в хедері практично полягало в дослівному послідовному перекладі слів тексту. Спочатку слово читалося вголос, а потім перекладалося на їдиш. Кожне слово із тексту перекладалося окремо, зі збереженням порядку слів оригіналу.

Наприкінці XIX ст. за офіційними даними не завжди можливо було встановити реальну кількість хедерів і кількості учнів у них. В “Пам’ятній книжці Волинської губернії за 1891 р.” приводяться дані, що у 1889 р. працювали 247 хедерів, в яких навчалися – 2617 учнів [2: 64], а у звіті попечителя Київського навчального округу за 1889 р. вказана кількість хедерів – 323 та повідомлялося, що кількість учнів в них точно не встановлена. “...Вказана кількість хедерів, - пише попечитель, - можна вважати, нижче дійсної, так як їх набагато більше, бо важко уявити, щоб ...їх не було в повітах, де є дуже багато торгових містечок, заселених євреями...” [3: 25-27]

Роль хедерів була величезною. Вони виконували своє завдання – навчали дітей єврейській мові, молитвам, релігійним законам, виховували їх за національними звичаями і традиціями. Завдяки хедерам євреї, в більшості, були грамотними і передавали з покоління в покоління відданість релігії і заповітам своїх предків. Через навчання в хедері пройшла значна частина діячів єврейської громади Волинської губернії. Хедер, традиційна єврейська школа, залишався головним початковим навчальним закладом до 1917 року.

Крім хедерів на Волині у XIX – на початку XX ст. існувала мережа початкових шкіл, які називалися талмуд-торами. Талмуд-тора – навчально-благодійне общинне єврейське початкове училище для хлопчиків з бідних сімей та сиріт.

У другій половині XIX ст. методи і зміст навчання у талмуд-торах були примітивними, схожими з тими, що панували у хедерах, бо відрізнялися лише більшою кількістю учнів та вчителів. З метою підвищення рівня і збагачення змісту викладання в талмуд-торах Міністерством народної освіти

у 1852 р. була видана розроблена фахівцями програма викладання єврейських предметів в єврейських училищах та перелік релігійних статей, які повинні були вивчатися [4: 41].

У 80-90 роках на Волині виникало багато талмуд-тор нового типу. Вони стали важливим елементом початкової єврейської освіти, на краще змінився і її зміст. Крім звичних єврейських предметів (Біблія, молитви, давньоєврейська мова, ідиш) вивчалися російська мова, арифметика, історія, географія, малювання, правопис, співи, гімнастика. У більшості талмуд-тор нового типу Волинської губернії не тільки зросла кількість навчальних предметів. Але й знання учнів ставали ґрунтовнішими.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Волинській губернії існувала значна мережа синагог і молитовних шкіл. Вони утримувались на кошти єврейських общин, благодійні внески багатих євреїв та кошти, які виділялися з коробкового збору. Навчальним процесом, внутрішнім життям та господарством молитовної школи займалося Духовне правління, членів якого обирало молитовне товариство закладу. В склад духовного правління обирався вчений єврей для пояснення сумнівів, які виникали при богослужінні чи при виконанні обрядів.

Молитовні школи Волині мали важливе значення для розвитку єврейської освіти. Значна кількість молодих людей в цих школах вивчала релігійну та іншу літературу, поглиблювала знання з основ іудаїзму, розвивала свої творчі здібності. Безкоштовне навчання, матеріальна допомога общини, свобода у навчальній діяльності, наявність бібліотеки, – все це сприяло популяризації молитовних шкіл серед усіх євреїв, а особливо серед малозабезпечених.

У зв'язку зі зростаючими потребами єврейських громад кількість молитовних шкіл весь час змінювалася, що і викликало проблеми, пов'язані з їх відкриттям й утримуванням.

Суттєво, що єврейські навчальні заклади фінансово не залежали від держави. Влада не втручалася в навчально-виховний процес, а лише прагнула певним чином регулювати процес освіти єврейських дітей і молоді. Зокрема,

було прийнято ряд урядових документів, які надавали єврейським дітям та підліткам права на навчання в усіх державних і приватних навчальних закладах імперії. Однак єврейські навчальні заклади продовжували діяти поза контролем і впливом держави. Тому в 1846 році уряд запровадив обов'язкове вивчення в єврейських навчальних закладах російської мови.

Значну допомогу єврейській громаді у піднесенні її освітнього й культурного рівнів надавали бібліотеки. На початку XIX ст. вони працювали при благодійних товариствах, молитовних будинках і мали переважно єврейську релігійну літературу. З 1866 року частина єврейських громадян відвідувала Житомирську російську публічну бібліотеку, яка мала багатий книжковий фонд. Проте у ній майже не було літератури на єврейську тематику, не виписувались єврейські періодичні видання. Дорого коштувало й обслуговування. У 1866 році бібліотеку відвідали 3681 євреїв з 9112 відвідувачів (учні Житомирського рабинського училища відвідали бібліотеку 3363 разів).

З подання молоді єврейської громади міста Житомира у 1882 році вийшла пропозиція створити громадську бібліотеку. Збирали гроші, книги й періодичні видання. Більшість літератури було подаровано рабином Житомира І.Кулішером. У фонді бібліотеки нараховувалось майже 200 книг з іудаїзму на івриті, була велика кількість літератури російською та німецькою мовами [5:3].

Варто відзначити, що тогочасна діяльність значної кількості єврейських приватних навчальних закладів потребувала забезпечення учнів підручниками, навчальними посібниками і літературою, виданих російською мовою. З приводу цього І.Кулішер вніс Петербурзькому товариству поширення освіти серед євреїв пропозицію про створення бібліотеки для учнів приватних училищ Житомира. У відповідь сам ініціатор справи пожертвував 30 книг, а товариство надіслало 97 книг з видань, які були допущені до використання в народних училищах, а сам ініціатор справи пожертвував 30 екземплярів [6:2].

Потрібно зазначити, що наприкінці XIX – початку XX ст. в Житомирі діяло близько 20 друкарень. Найбільш відомі були єврейські М.Дененмана, А.Штеренберга, М.Бродовича. Види їх друкованої продукції були досить різноманітні: від урядових постанов і канцелярських бланків до газет і книжок. Деякі друкарні спеціалізувалися на випуску учнівських зошитів, літографій тощо. На обкладинках майже всіх періодичних видань Волині друкувалися видавничі та книготоргівельні списки літератури, котрі репрезентували видання нових книг та їх наявність у книгарнях.

Як свідчать архівні дані, у 1914 році в Житомирі функціонувало 16 друкарень, власниками 13 з них були євреї: М. Катерберг, М. Розенблат, Й. Блох, У. Ротенберг. Літературу, надруковану ними, продавали у 91 книжковому магазині й крамницях Волинської губернії. Використовуючи свої друкарні, наприкінці XIX ст. євреї Волині були досить добре забезпечені навчальною й іншою літературою. У Житомирі почали випускати щорічну “Пам’ятну книжку для євреїв” російською мовою, в якій містилися офіційні повідомлення, відомості з історії, культури, релігії, статистичні матеріали цього народу [7].

З проаналізованого вище матеріалу можна зробити висновок, що навчально-методичне забезпечення єврейського шкільництва на Волині проходило в складних умовах. Але спільними зусиллями єврейських громадських діячів, вчених рабиністів і згуртованості, відданості традиціям іудаїзму та благодійницькій діяльності єврейського народу на Волині утворилася і розвинулася широка мережа початкових навчальних закладів релігійних громад, які забезпечили досить високий відсоток грамотних порівняно з іншими представниками меншин краю. Не зважаючи на низький професійний рівень вчителів, слабку матеріальну базу навчальних закладів, важкі соціально-економічні і правові умови життя єврейської спільноти до 1917 р. через ці школи пройшли тисячі юнаків, які стали високоосвіченими рабинами, проповідниками, відомими громадськими діячами та вченими – рабиністами.

Багато сторінок історії нашого народу пов'язано з Волиню, з життям у ній предків нинішніх євреїв України.

Наступні дослідження варто показати в напрямках пошуку вітчизняного єврейського шкільництва та благодійність громад цього етносу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Штампфер Ш. Хедерное образование, знание Торы и поддержание социального расслоения в традиционном еврейском обществе восточно-еврейской диаспоры // Еврейская школа. – 1993. – №1. – С. 59-69.
2. Памятная книжка Волынской губернии на 1891 г. – Житомир, 1890. – 128 с.
3. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии еврейских училищ за 1889 г. – К., 1890. – С. 25-27.
4. Державний архів Житомирської області. – Ф. 393, оп. 1, спр. 6. – Арк. 41-43.
5. Недельная хроника Восхода. – 1883. – №33.
6. Волинь. – 1897. – №68. – 27 марта.
7. Памятная книжка для евреев на 5655 год от сотворения мира (с 19 сентября 1894 г. до сентября 1895 г.). – Житомир, 1894. – 170 с.